

Ks. ZDZISŁAW WAJZNER

DEKRET SUPRESYJNY ARCBPA WARSZAWSKIEGO FRANCISZKA SKARBKA MALCZEWSKIEGO

WSTĘP

Sytuacja Kościoła Katolickiego w Królestwie Polskim utworzonym w 1815 r. po Kongresie Wiedeńskim była wyjątkowo trudna i ciężka. Wiele spraw czekało na uporządkowanie prawne zwłaszcza dotyczących Kościoła i duchowieństwa. W kręgach kościelnych spodziewano się, że dotychczasowy konflikt między duchowieństwem a władzami rządowymi dawnego Księstwa Warszawskiego ulegnie złagodzeniu i zmianie. Cesarz rosyjski Aleksander I, który przyjął tytuł króla polskiego po utworzeniu Królestwa Polskiego zwanego Kongresowym, w manifeście ogłoszonym w Warszawie zapewniał jego mieszkańców, że przedsięwziął wszelkie środki, aby uzyskać dla wszystkich „spokojne korzystanie z praw narodowych”¹.

Zmiany polityczne i terytorialne, na ziemiach polskich, związane z Kongresem Wiedeńskim, pociągnęły za sobą w konsekwencji potrzebę zmian w organizacji Kościoła. W pierwszym rządzie uległ zakłóceniu dotychczasowy związek metropolitalny z arcybiskupstwem gnieźnieńskim. Część tej archidiecezji znalazła się w granicach Królestwa, natomiast stolica arcybiskupia Gniezno dostała się pod panowanie pruskie. Powstało wtedy zagadnienie ustanowienia nowego porządku hierarchicznego². W stosunkach między Kościołem i państwem omawianego okresu była powszechnie przyjmowana zasada, by granice organizacji kościelnej pokrywały się z granicami państwa.

¹ M. Sleczkowski ks., *Wiadomości niektóre do dziejów Kościoła Katolickiego w polsko-rosyjskich prowincjach*, Jasło 1861, s. 62.

² M. Loret, *Watykan a Polska (1815—1832)*, Biblioteka Warszawska 1913, II s. 213.

Królestwo Polskie, które w dużej mierze powstało na ziemiach dawnego Księstwa Warszawskiego i odziedziczyło po tym Księstwie następujące biskupstwa: warszawskie, płockie, wigierskie, kieleckie, część krakowskiego i gnieźnieńskiego oraz 70 parafii z biskupstwa kujawskiego z katedrą we Włocławku. Reszta diecezji kujawskiej przeszła pod panowanie pruskie. Enklawami wchodzący w granice Królestwa niektóre parafie diecezji przemyskiej, należącej do zaboru austriackiego, jak również kilka parafii z diecezji wrocławskiej³. Przecistawiając uporządkowany podział administracyjny Królestwa na 8 województw chaosowi administracyjno-terytorialnemu diecezji, można zauważyć trudną pracę Kościoła w realizowaniu swoich istotnych zadań.

Cesarz rosyjski Aleksander I w czasie Kongresu Wiedeńskiego, już jako król Polski wydał dnia 13 maja 1815 r. w Wiedniu *Zasady przyszłej konstytucji*, które budziły nadzieję lepszej przyszłości. Kościół katolicki nadzieję zmiany na lepsze pokładał przede wszystkim w tym, że „Zasady” w art. 2 określały jego stan prawny: „*Religia rzymsko-katolicka, wyznawana przez większość mieszkańców, będąc od najdawniejszych czasów religią narodową, używać będzie jak przedtem, z tego powodu, wyraźnej opieki Rządu, nie mogąc jednak przez to uwłaczać w niczym wolności innych wyznań, które wszystkie bez wyjątku, będą używać zupełnie i publicznie tejże wolności pod dozorem prawa. Różnica wyznań chrześcijańskich nie pociąga żadnej różnicy w używaniu praw społecznych*”⁴.

Fundusze kościelne, które mocno ucierpiały w czasie wojen napoleońskich a władze rządowe dawnego Księstwa Warszawskiego również nie sprzyjały poprawie sytuacji materialnej duchowieństwa, należały do spraw wymagających rozwiązania. Cesarz rosyjski zapewniał w art. 31 „Zasad”, dotyczących tzw. „*Urządzenia względem Duchowieństwa*”, że „*Duchowieństwo rzymsko-katolickie i duchowieństwo obrządku grecko-unickiego otrzyma, zamiast sum, które im Rząd tytułem kompetencji wypłacał, rocznego dochodu dwa miliony złotych polskich z ziemi, z dóbr narodowych wydzielonej. Używać ich będzie jako zupełnej i utracić się nie mogącej własności. Te nowe nadane fundusze, złączone z innymi, które duchowieństwo już posiadało, będą rozłożone i podzielone na całą hierarchię kościelną tak, aby los ubogich plebanów był polepszony, aby przyzwoite utrzymanie sług Kościoła, seminariów i domów poprawczych było zapewnione. Dobra duchowne podlegać będą urządzeniom, jakie*

³ Tamże.

⁴ J. Bojasiński, *Rządy tymczasowe w Królestwie Polskim Maj — Grudzień 1815*, Warszawa 1902 s. 178n (przypisy), znajduje się tekst oryginału w języku francuskim; M. Handelsman, *Konstytucje Polskie 1791—1921*, Warszawa 1922 s. 41; M. Radziwiłł i B. Winiarski, *Królestwo Polskie, Dokumenty historyczne dotyczące prawno-politycznego stosunku Królestwa Polskiego do Cesarstwa Rosyjskiego*, Warszawa 1915 s. 64.

do dóbr korony zaprowadzić każemy, w celu polepszenia stopniowego stanu rolników. Grunta i łąki, które od plebanów w dobrach narodowych odebrane, do tychże dóbr wcielone były, zwrócone będą Kościołowi. Uchylonym będzie z praw i urzędzeń dotąd egzystujących to wszystko, co przeszkadzać mogło karności duchownej, lub ubliżać godności lub prawom uznanym Kościoła”⁵.

Na podstawie „Zasad przyszłej konstytucji” spodziewano się zmian i uporządkowania prawnego w następujących sprawach:

1. Sytuacji materialnej ubogich proboszczów.
2. Urzędzeniu własności kościelnej.
3. Organizacji seminariów diecezjalnych.
4. Zabezpieczenia karności duchownej.

Wśród różnych zagadnień wymagających uregulowania prawnego na czoło wysunęła się sprawa podziału i nowego rozganiczenia diecezji, która wymagała układów ze Stolicą Apostolską⁶.

Theiner pisał, że „Królestwo Polskie musiało zerwać naturalny dawny, hierarchiczny związek, jaki Kościół Polski utrzymywał z prymasowską stolicą w Gnieźnie”⁷.

Utrata stolicy prymasowskiej w Gnieźnie oraz brak związków metropolitalnych poszczególnych biskupstw, które po Kongresie Wiedeńskim znalazły się na terytorium Królestwa Polskiego zwanego Kongresowym, stwarzała sytuację, że sprawa uporządkowania organizacji kościelnej i określenia prawnych stosunków między duchowieństwem a władzami państwowymi stała się problemem zasadniczym. Prawidłowe rozwiązanie tych spornych spraw było uzależnione od układów ze Stolicą Apostolską. Poseł rosyjski w Rzymie Italiński, który już wcześniej prowadził rokowania ze Stolicą Apostolską w sprawie sytuacji Kościoła rzymsko-katolickiego w Rosji, podjął nowe oddzielne rokowania mające na celu ułożenie stosunków kościelnych w Królestwie Kongresowym⁸. Komisja Wyznań Religijnych Królestwa opracowała dla Italińskiego obszerny memoriał w sprawie rokowań ze Stolicą Apostolską.

⁵ Tamże s. 182 n.

⁶ Por. A. Boudou, *Le Saint-Siege et La Russie Leurs relations diplomatiques au XIXe siècle. 1814—1847*, Paris 1922 I s. 97; przekład polski Z. Skowrońskiej, *Stolica Święta a Rosja. Stosunki dyplomatyczne między nimi w XIX stuleciu*, Kraków 1928 I s. 111; Lorel, dz. cyt. s. 213—223.

⁷ „Die neue Konstituierung des Königsreiches Polen musste natürlich den alten hierarchischen Verband der polnischen Kirche auflösen zumal der Primatstuhl von Gnesen”. Zob. A. Theiner, *Die neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage*, Augsburg 1841 s. 192.

⁸ O. Beiersdorf, *Papieżstwo wobec sprawy polskiej w latach 1772—1864, Wybór źródeł*, Wrocław 1960 s. 270 przypis 2; Por. Boudou, dz. cyt. I s. 66 nn (pol. 88 nn); Lorel, dz. cyt. s. 209 nn; M. Godlewski, *Monumenta ecclesiastica Petropolitana*, Petersburg 1909 III s. 29 nn.

Memoriał wraz z aktami Komisji Wyznań spłonął w czasie ostatniej wojny, ale w Archiwum Publicznym Potockich w Warszawie znajdują się: „*Punkta, które mają być uzgodnione z Watykanem*”, stanowiące tylko wyciąg spraw wspomnianego memoriału⁹. Z tego dokumentu dowiadujemy się, że cesarz Aleksander dążył do scentralizowanej organizacji kościelnej w Królestwie Kongresowym. Wyrazem tej myśli była dążność do utworzenia arcybiskupstwa w Warszawie¹⁰. Stanowisko cesarza Aleksandra w tej sprawie wobec Stolicy Apostolskiej możemy poznać również z „Uwag” dotyczących not kardynała sekretarza stanu Consalviego przesyłanych Italińskiemu do Rzymu¹¹.

Rezultatem rokowań była bulla papieża Piusa VII z dnia 30 czerwca 1818 r. *Ex imposita Nobis*, która ustanawiała nową organizację kościelną w Królestwie, składającą się z arcybiskupstwa warszawskiego i 7 biskupstw. Wykonawcą apostolskim tej bulli został biskup kujawski Franciszek Skarbek Malczewski¹², który na mocy uprawnień zawartych w tym akcie normatywnym Stolicy Apostolskiej wydał dekret dotyczący organizacji diecezji w Królestwie Kongresowym.

Interesujące zagadnienie stanowią podstawy prawne dekretu, jego treść i realizacja, jak również reakcja Stolicy Apostolskiej na sytuację prawną ustanowioną dekretem.

1. PODSTAWY PRAWNO-KOŚCIELNE DEKRETU

Bulla *Ex imposita Nobis* z dnia 30 czerwca 1818 stanowiła nie tylko podstawę prawną dla organizacji Kościoła na ziemiach Królestwa Kongresowego, ale przede wszystkim udzielała szerokich pełnomocnictw ówczesnemu biskupowi kujawskiemu Franciszkowi Malczewskiemu do zorganizowania życia kościelnego. Papież Pius VII w § 19 wspomnianej bulli zaznaczył, że biskupom została udzielona jurysdykcja na wszystkie kościoły i parafie umieszczone w wykazie diecezji a ponadto udzielił biskupowi Malczewskiemu delegacji apostolskiej jako wykonawcy zleceń papieskich do organizowania diecezji Królestwa¹³.

Obowiązkiem delegata apostolskiego Malczewskiego było wykonanie wszelkich czynności związanych z ustanowieniem i przeniesieniem stolic biskupich, jak również przekazanie wszystkich dokumentów kancelariom: arcybiskupiej i biskupim, dotyczących parafii i miejscowości

⁹ AGAD = Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Publiczne Potockich, rkp. 307.

¹⁰ Tamże; Por. Boudou, dz. cyt. s. 66—74 (pol. 80—88).

¹¹ Tamże: „*Quelques observations sur les notes du Cardinal Secrétaire d'Etat et sur les réponses du Ministère des Cultes du Royaume de Pologne*” Moscou le 10/22 Janvier 1818. Uwagi zostały opracowane przez Komisję Wyznań Religijnych Królestwa Kongresowego.

¹² Bullarii Romani, A. Barberi, R. Secreti, *Romae 1849 XV* s. 67 § 19.

¹³ Tamże.

wydzielonych z dawnych diecezji a obecnie dołączonych do nowo powstałych diecezji¹⁴.

Papież nakazał biskupowi Malczewskiemu, aby na podstawie udzielonej mu władzy, ustanowił w kościele metropolitalnym w Warszawie, jak również w siedmiu pozostałych kościołach katedralnych kapitułę złożoną z 12 kanoników i prebend, przy czym w liczbie tej mieściły się 4 prałatury oraz prebendy: teologa i penitencjarza. Malczewski miał obowiązek zatroszczenia się aby w 8 kościołach katedralnych pełnił służbę Bożą sześciu kapłanów zwanych wikariuszami. Biskupowi Malczewskiemu zlecił Pius VII we wspomnianej bulli troskę o przyzwoite i odpowiednie dożywotnie utrzymanie dla wszystkich duchownych osób, które już dawniej posiadały prałatury czy kanonikaty¹⁵. W bulli tej §§ 20 i 22 stanowią podstawę prawną do przeprowadzenia kasaty niektórych klasztorów i beneficjów¹⁶.

Papież wspominał, że na skutek zmiany stosunków i nieszczęść wojennych dobra należące do stolic biskupich, kapituł katedralnych i seminariów duchownych zostały całkowicie rozgrabione a pozostałe dochody są bardzo małe. Upoważniono biskupa Malczewskiego aby zbadał dokładnie stan ocalałych dóbr i dochodów należących do klasztorów, opactw i beneficjów prostych, wysłuchał zdania zainteresowanych stron i wtedy zniósł, skasował i unieważnił na podstawie udzielonej mu władzy tyle klasztorów, opactw i beneficjów prostych ile będzie potrzeba do odpowiedniego uposażenia istniejących już biskupstw, kapituł i seminariów.

Biskup Malczewski otrzymał polecenie zapewnienia pełnego i odpowiedniego utrzymania nowego biskupstwa w Janowie Podlaskim, które zostało utworzone w związku z nową organizacją kościelną w Królestwie. Papież podkreślał, że w kościołach klasztorów, opactw czy beneficjów, które podlegały zniesieniu należało zapewnić swobodę kultu religijnego oraz ich zabezpieczenie materialne. Delegat Apostolski Malczewski miał obowiązek pozostawienia w każdej diecezji takiej liczby beneficjów prostych, aby żaden biskup nie napotykał na trudności przy wynagradzaniu zasłużonych duchownych swojej diecezji.

Zasadniczym zadaniem Malczewskiego jako Delegata Apostolskiego do wykonania bulli *Ex imposita Nobis* była realizacja dwóch spraw:

Pierwsza — to szczególna troska o ułożenie i urządzenie wszystkiego tak, ażeby każdy biskup miał własne, wygodne i przyzwoite pomieszczenie a seminarium duchowne własny dom. W realizacji tej sprawy Malczewski otrzymał polecenie wyznaczenia każdemu biskupowi rocz-

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

nych dochodów w takiej wysokości jaka zostanie uznana za odpowiednią i konieczną do utrzymania dostojęństwa godności biskupiej.

W zakres tego polecenia wchodziła również kwestia właściwego utrzymania kościołów katedralnych i kapituł oraz problem stałego zabezpieczenia wychowania, żywienia i nauczania kleryków w seminarium¹⁷.

Druga — to udzielenie biskupowi Malczewskiemu wszystkich i koniecznych oraz stosownych uprawnień, ażeby sam lub przez niego delegowaną osobę lub osoby posiadające urząd kościelny mógł działać, tzn. przeprowadzać, zarządzać i ustanawiać wszystko co uzna za konieczne do pełnego i całkowitego wykonania poleceń papieskich. Otrzymał Malczewski prawo badania, osądzania i rozstrzygania wszelkich sporów i wątpliwości związanych z tymi sprawami. Po wykonaniu bulli on jako Delegat Apostolski miał obowiązek przesłania w ciągu 6 miesięcy do Rzymu oryginały wszystkich dokumentów dotyczących supresji klasztorów, opactw i beneficjów celem umieszczenia ich w aktach konsystorskich¹⁸.

Na podstawie tych uprawnień bp Malczewski już jako arcybiskup warszawski i Prymas Królestwa Polskiego wydał dnia 17 kwietnia 1819 r. dekret supresyjny noszący nazwę w aktach kościelnych: „*Executio Bullae Suppressionis Manasteriorum in Polonia*”¹⁹.

2. UKŁAD I TREŚĆ PRAWNA DEKRETU SUPRESYJNEGO

Dekret supresyjny arcybiskupa Malczewskiego jest sporządzony w języku łacińskim i nosi taką tytulację: „*Franciscus Skarbek Malczewski Dei et Apostolicae Sedis Gratia, Archiepiscopus Varsoviensis, Primas Regni Poloniae, Senator ad exequendas pro Dioecesibus Regni eiusdem ordinationes Delegatus Apostolicus*”²⁰. Dekret zaczyna się słowami: „*Cum tot sumptibus res politica et militaris Regni Nostri exigat*”²¹.

Dekret rozwiązywał wiele spraw, ale należy dodać, że właściwie projekt zniesienia beneficjów prostych, zmniejszenia liczby prałatów i kanoników w kapitułach oraz skasowania pewnej ilości klasztorów wyszedł od władz rządowych Królestwa Kongresowego²². Uzyskane fundusze miały służyć do uposażenia nowych diecezji. Malczewskiemu leżało na sercu dokładne wykonanie zleceń papieskich, ale to nie odpowiadało zamiarom rządu, który dążył do skasowania 47 klasztorów²³.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Dekretu supresyjnego arcybiskupa Malczewskiego nie ma w AGAD w Aktach Rady Stanu. Korzystałem z uwierzytelnionej kopii, która znajduje się w Archiwum OO. Paulinów w Częstochowie, Jasna Góra, Acta Congregationis S. Pauli I Ermitae XVI, s. 12—16.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² AGAD Arch. Publ. Potockich rkp. 307 „Punkta, które powinny być uzgodnione z Watykanem”.

²³ Boudou, dz. cyt. I s. 98 (pol. 113).

Loret wspomina, że według relacji nuncjatury wiedeńskiej, która otrzymała wiadomości od biskupa plockiego Prażmowskiego, arcybiskup Malczewski w pierwszym projekcie przedstawionym ministrowi S. Potockiemu, stojącemu na czele Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, obliczył, że na dotację wszystkich biskupstw, kapituł i seminariów wystarczy roczna kwota 1.985.000 złotych polskich.

Spodziewał się ponadto z tej kwoty uzyskać roczny fundusz w sumie 300,000 złp przeznaczony na wypłacanie zasiłków ubogim proboszczom. Malczewski zaproponował Potockiemu zniesienie opactw komendacyjnych i kolegiat w celu uzyskania powyższej sumy. Proponował również, ażeby w całym Królestwie zostawiono 8 kolegiat po jednej w każdej diecezji²⁴.

Rząd Królestwa Kongresowego wysunął natomiast inny projekt, ażeby arcybiskup jednym ogólnym dekretem zniósł wszystkie zakony z wyjątkiem żebraczych a wykonanie stopniowej kasaty zostawił Komisji Wyznań²⁵. Projekt był mocno radykalny i arcybiskup nie mógł się na niego zgodzić. Malczewski, jak zaznaczone jest w relacji nuncjatury wiedeńskiej, był zdecydowany w niczym nie odstępować od wskazań bulli papieskiej. W czasie choroby, kiedy zupełny upadek sił zapowiadał bliską śmierć, podsunęto mu dekret o treści prawnej dalej idącej niż na to pozwalała bulla. Malczewski po długim wahaniu podpisał dekret pismem ledwie czytelnym, tak że świadkowie tej sceny musieli zaświadczyć autentyczność podpisu²⁶. W tym zdarzeniu jest charakterystyczne to, że dekret pochodzi z dnia 17 kwietnia 1819 r. a Malczewski zmarł następnego dnia, a więc podpisał ten ważny dokument prawny kiedy był już poważnie schorowany²⁷.

W dekreście supresyjnym arcybiskupa Malczewskiego jest zaznaczone, że pragnąc zabezpieczyć utrzymanie duchowieństwa, które „jest siłą i podporą wszystkich królestw” a skarb państwa nie jest w stanie zapewnić duchowieństwu odpowiedniego utrzymania, cesarz zwrócił się do papieża z prośbą o zamianę przeznaczenia klasztorów i beneficjów prostych²⁸. „Wiadomym czynimy — brzmia słowa dekretu, że delegowaną Nam specjalną i pełną władzą Apostolską znosimy w Królestwie Polskim”²⁹: opactwo benedyktyńskie z klasztorem na św. Krzyżu i w Sie-

²⁴ dz. cyt. s. 218 n.

²⁵ Tamże.

²⁶ Arch. OO. Paul. Częst., AC XVI s. 16 jest wzmianka: „Infra scripti qua presentes testamur hanc subscriptionem manu propria Archieppi Varsoviensis et Delegati Apostolici Die et Anno ut supra factum esse: Stefanus Hołowczyc Nominatus Eppus Sand. Antonius Fijałkowski Can. Cath. Off. Varsoviensis. Antonius Kotowski Can. Honor. Varsoviensis. Por. Boudou, dz. cyt. I s. 98 (pol. 113); Loret, dz. cyt. s. 218 n.

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże: „notum facimus, quod delegata inter Nos speciali ac plenaria potestate Apostolica suppressimus in Regno Poloniae”.

ciechowicie. Dekret dalej znosił opactwa i klasztory cysterskie: w Jędrzejowie, Łądzie, Koprzywnicy, Wąchocku, Sulejowie, Hebdowie i Witowie. Kanonikom Regularnym zniesiono prepozyturę generalną w Miechowie równoznaczną opactwu oraz klasztory: w Lubraniu, Czerwińsku, Warszawie i opactwo w Mstowie. Kartuzom skasowano klasztor w Gidlach a Kamedułow w Szańcu, Rytwianach i Bieniszewie. Paulinom dekret znosił klasztory i domy zakonne: w Warszawie, Beszowej, Pińczowie, Oporowie, Brdowie, Łęczeszczycach i Wielgomłynach oraz nakazywał wszystkich zakonników z tych miejsc przenieść do Częstochowy na Jasną Górę³⁰.

Wyżej podane zniesienie nie wystarczyło do osiągnięcia celu, o którym mówiła bulla *Ex imposita Nobis* i dlatego arcybiskup Malczewski wspominał w dekrecie supresyjnym, że bulla daje mu władzę zniesienia tytułów klasztorów, opactw i zwykłych beneficjów ile będzie potrzeba do uposażenia stolic biskupich, kapituł i seminariów duchownych. „Przeto — podkreślał Malczewski w dekrecie, trzeba znieść i niektóre klasztory mniszek, w innych zaś wyznaczyć mniejszą ilość osób”³¹. Dekret postanawiał zniesienie klasztorów żeńskich w Busku, Imbramowicach, Lublinie i Sierpcu a zredukowanie liczby do 15 zakonnic w klasztorze benedyktynek w Sandomierzu, Norbertanek w Płocku i Wizytek w Lublinie³².

Dekret supresyjny arcybiskupa Malczewskiego zawierał następujące klauzule:

a) zgodnie z postanowieniem bulli papieskiej połowę dochodów ze zniesionych fundacji przeznaczają się na uposażenie nowych diecezji, kapituł i seminariów.

b) klasztory męskie i żeńskie opustoszałe z powodu zniszczeń i ubóstwa zostają uznane za zniesione a pozostałe w nich jeszcze osoby należy przenieść do miejsc wybranych. Fundusze pozostałe po opustoszałych klasztorach również tak jak nakazywała bulla, należy przeznaczyć na uposażenie biskupstw, kapituł i seminariów duchownych;

c) beneficja duszpasterskie, które były inkorporowane do zniesionych klasztorów, ordynariusz miejscowy może swobodnie obsadzać³³.

Dekret supresyjny zniósł kolegiaty: w Skalbmierzu, Wiślicy, Kuzielowie, Pilicy, Wieluniu, Chodczu, Uniejowie, Sieradzu, Wolborzu, Łęczycy, Płocku, Krasnymstawie, Lublinie, jak również kolegia Mansjo-

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże... „necesse itaque est, ut etiam aliqua Monasteria Monialium supprimamus in aliis vero minore numero personarum designemus. Eo fine suppressimus Monasteria Monialium”.

³² Tamże.

³³ Tamże s. 14.

nariuszów. Psalterzystów i wszystkie inne beneficja proste i prebendy.

Dekret, dla zasłużonych rządców kościołów parafialnych zachowywał następujące kolegiaty:

- 1) dla archidiecezji warszawskiej w Łowiczu,
- 2) dla diecezji włocławskiej w Kaliszu,
- 3) dla diecezji krakowskiej w Kielcach,
- 4) dla diecezji płockiej w Pułtusku,
- 5) dla diecezji sandomierskiej w Opatowie,
- 6) dla diecezji podlaskiej w Węgrowie,
- 7) dla diecezji lubelskiej w Zamościu,
- 8) dla diecezji sejneńskiej w Wierzbołowie ³⁴.

W dekrecie zawarte było polecenie ustalenia ilości osób w kapitułach i kolegiatach, jak również potrzebną dla kościołów kapitulnych i kolegiackich ilość wikariuszów ³⁵. Postanowiono, że będzie określona ilość alumnów w seminarium odpowiednio do wielkości diecezji.

Dekret supresyjny zawierał wzmiankę o przyszłym konkordacie cesarza rosyjskiego ze Stolicą Apostolską, na mocy którego wszystkie dobra i dochody po wyliczonych uprzednio zniesieniach będą przeznaczone na uposażenie kleru świeckiego.

Arcybiskup Malczewski wspominał w dekrecie, że rząd wyznaczy komisję mieszaną złożoną z duchownych i świeckich urzędników Królestwa do administrowania i podziału dóbr oraz dochodów wymienionych w innym miejscu. Delegat Apostolski Malczewski polecił wybrać kilka klasztorów w określonych dla każdego zgromadzenia miejscach, na mieszkanie dla zakonników i zakonnic zniesionych domów w celu zabezpieczenia im odpowiedniego utrzymania.

Komisja mieszana miała zreformować i wydać zarządzenia odnoszące się w sposób szczególny do zakonnic klasztorów nie objętych dekretem supresyjnym w sprawie wychowania dziewcząt i opieki nad chorymi. Dekret upoważniał komisję do podejmowania również i innych czynności, które uzna za stosowne w celu dokonania uporządkowania spraw supresyjnych ³⁶.

Arcybiskup Malczewski kończył dekret słowami: „Z pełni Apostolskiej Władzy ogłaszamy wszystkim zainteresowanym, zachęcamy, by z należytem poddaniem, posłuszeństwem Woli Bożej przyjęli w spokoju zarządzenie Stolicy Apostolskiej i byli również szczerze ulegli Wysockiej Komisji” ³⁷.

³⁴ Tamże.

³⁵ Tamże s. 15.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże... „Huiusmodi ex plenitudine Apostolicae potestatis commissam executionem omnibus interesse habentibus denuntiamus, publicamus hortamurque ut

3. DZIAŁALNOŚĆ WŁADZ PAŃSTWOWYCH W OPARCIU O DEKRET ARCYBISKUPA MALCZEWSKIEGO

Władze rządowe Królestwa Kongresowego nie czekały na ostateczne rozwiązanie spraw kościelnych zgodnie z bullą papieską i dekretem supresyjnym arcybiskupa warszawskiego. Na wniosek ministra Wyznań Stanisława Potockiego jeszcze przed podpisaniem dekretu przez arcybiskupa Malczewskiego ustanowiono deputację, która miała zajmować się administracją funduszków zniesionych kolegiat, beneficjów, opactw i klasztorów. Deputacji miał przewodniczyć Potocki a członkami mieli być: Prymas Królestwa, minister przychodów i skarbu oraz czterech przedstawicieli Komisji Wyznań³⁸. Zadaniem deputacji było:

- 1) ułożenie projektu tymczasowej administracji funduszków zniesionych klasztorów,
- 2) oznaczenie sposobu utrzymania osób zniesionych klasztorów,
- 3) zarządzanie gmachami, które miały być opróżnione przez supresję,
- 4) polepszenie bytu włościan w dobrach poklasztornych,
- 5) uposażenie duchowieństwa według stopni i instytutów religijnych,
- 6) dozór nad kasą, do której będą wpływały dochody z funduszków zniesionych kolegiat, klasztorów i beneficjów.

Opieka i czuwanie nad gospodarstwem w dobrach zniesionych klasztorów została powierzona komisarzowi generalnemu, którego deputacja przedstawiła namiestnikowi do zatwierdzenia³⁹.

Komisarz generalny miał zasiadać w gronie deputacji z głosem doradczym, a został nim, mianowany przez namiestnika Zajączka, Jan Kuszewski, któremu wyznaczono roczną pensję w sumie 8.000 złotych polskich⁴⁰.

Namiestnik królewski Zajączek wydał dnia 26 czerwca 1819 r. postanowienie, które określiło stan prawny dóbr, funduszków i własności zniesionych zgromadzeń i instytutów duchownych⁴¹. W dekrecie postanowiono, że wszelkie dobra, fundusze i własności zniesionych zgromadzeń i instytutów duchownych są przeznaczone w zastępstwie skarbu

omni quo par est submissione ac Voluntate Divinae inflexione eam suscipiant mandatis Summi Pontificis tranquillo animo se subiciant non minus altae Deputations Regimini religiosa sinceritate pareant”.

³⁸ Ustanowienie Deputacji nastąpiło na posiedzeniu Rady Administracyjnej Królestwa dnia 3 IV 1819 r. Zob. AGAD, *Protokoły Rady Admin.*, Sygn. 7006 s. 126. Po śmierci Malczewskiego członkiem Deputacji został biskup-nominat sandomierski Hołowczyc, którego Kapituła metropolitalna warszawska wybrała na administratora diecezji warszawskiej. Por. Protokół Rady Admin. z dnia 1 V 1819 r. Sygn. 7006 s. 167.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, Protokół z dnia 18 V 1819 r. s. 194.

⁴¹ AGAD, Akta Rady Stanu Król. Pol. Sekretariat Główny, *O funduszach duchowieństwa rzymsko-katolickiego i sposobach śledzenia tychże, 1816—1830*, Sygn. vol. 59; *Dziennik Praw Król. Pol.* VI nr 26 s. 355—357. (= Dz. Pr. Kr. Pol.).

publicznego na uposażenie duchowieństwa i odtąd przechodzą pod administrację powstałej dnia 3 kwietnia 1819 r. deputacji⁴². Dobra, fundusze zniesionych zgromadzeń i instytutów duchownych w zakresie stosunków prawnych poczynszy od 1 czerwca 1819 r. należało uważać na równi z majątkiem rządowym⁴³.

Namiestnik w drugim dekreście z dnia 16 sierpnia 1822 r. postanowił, że wszelkie fundusze zapisane instytutom kościelnym a zniesionych dekretem Malczewskiego, mają być w czasie regulacji hipotek zabezpieczone nie na rzecz instytutów lecz na rzecz ogólnego funduszu religijnego⁴⁴. W Królestwie Kongresowym po zniesieniu klasztorów dekretem arcybiskupa Malczewskiego dążono do utworzenia funduszu religijnego, który służyłby do prawidłowego uposażenia, zwłaszcza ubogich plebanów. W tym dążeniu można dopatrzeć się wpływów sąsiedniej Austrii gdzie istniał już taki ogólny fundusz religijny⁴⁵. W Królestwie Kongresowym sprawy tej nie załatwiono definitywnie.

Władze rządowe zniosły w oparciu o dekret supresyjny Malczewskiego w województwach:

1) krakowskim: cztery kolegiaty, trzy opactwa komendacyjne i dziesięć klasztorów,

2) sandomierskim: siedem klasztorów, a dochody zgromadzenia Benedyktynek Sandomierskich w połowie przeznaczono na ogólny fundusz religijny,

3) kaliskim: sześć kolegiat i siedem klasztorów,

4) lubelskim: dwie kolegiaty, a dochody zgromadzenia PP Wizytek w Lublinie w połowie przeznaczono na ogólny fundusz religijny,

5) plockim: jedną kolegiatę, trzy klasztory, połowę dochodu Norbertanek plockich zabrano na fundusz religijny,

6) mazowieckim: archikolegiatę łączyczką i jedenaście klasztorów⁴⁶.

Rada Stanu Królestwa Kongresowego w raporcie złożonym na sejmie w 1825 r. podaje dochód z dóbr zniesionych instytutów duchownych, który wynosił:

w roku 1820	złp. 712.738 gr 22
w roku 1821	złp. 773.400 gr 25
w roku 1822	złp. 594,798 gr 4
w roku 1823	złp. 811.106 gr 13
Ogólna suma wynosiła	złp. 2.892.106 i 4 gr ⁴⁷ .

⁴² Tamże s. 355.

⁴³ Tamże s. 356, art. 1.

⁴⁴ Dz. Pr. Kr. Pol. VII nr 32 s. 404 art. 1.

⁴⁵ W. Kalinka ks., *Dziela, t. X Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim*, Kraków 1898, s. 318.

⁴⁶ Dz. Pr. Kr. Pol. VII nr 32 s. 405—410.

⁴⁷ *Diariusz Senatu i Sejmu Król. Pol. 1825*, Warszawa 1828 I s. 24.

W raporcie Rady Stanu jest podkreślone, że biskupi biorąc pod uwagę niedostatek skarbu publicznego 1820 roku, uczynili na czas ograniczony ofiarę wynoszącą 1/6 pensji⁴⁸. Jeżeli porównamy sumę proponowaną przez Malczewskiego ministrowi Potockiemu potrzebną na uposażenie biskupstw z sumą otrzymaną z dochodów zniesionych instytutów duchownych, zauważymy rozmiar korzyści, którą osiągnął rząd Królestwa Kongresowego.

Utworzony prowizorycznie fundusz nie zapewniał duchownym wystarczającego utrzymania. Z tego funduszu przeznaczano tylko małe sumy na utrzymanie seminariów lub budowę czy też reperację kościołów. Dla porównania podaję za raportem Rady Stanu wykaz wydatków za lata 1820—1824⁴⁹:

Lp.	Wyszczególnienie	złp. gr
1.	Uposażenie duchowieństwa świeckiego: parafii, sufraganów, dziekanów	333.458,16
2.	Pensje zakonników zniesionych klasztorów i stypendia dla kleryków studiujących na Uniwersytecie	785.452,17
3.	Pensje emerytalne dla sług poklasztornych	2.847,25
4.	Szkoły utrzymywane dawniej przez klasztory	95.118,13
5.	Oплата długów zaciągniętych przez zgromadzenia i za- ległe podatki do Skarbu	441.975,23
6.	Podatki do Skarbu Publicznego	65.290,29
7.	Na opłatę podatku „subsidii charitativi” za włościan dóbr zniesionych zwolnionych od opłaty	114.589,09
8.	Utrzymanie seminariów diecezjalnych	40.875,00
9.	Na księży dotkniętych niedoleżnością	9.241,20
10.	Oплата prowizji od kapitałów poklasztornych	1.761,06
11.	Budowy i reperacje kościołów	109.290,29
12.	Melioracja dóbr	221.546,21
13.	Pomiar dóbr	65.172,28
14.	Utrzymanie gmachów poklasztornych	23.550,25
15.	Koszta okupacji i lustracji funduszków zniesionych	43.207,07
16.	Koszta przeniesienia zakonników do przeznaczonych klasztorów	4.936,00
17.	Pensje urzędników i oficjalistów Komisji Rządowej i Komisji Wojewódzkich	257.101,12

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże s. 25.

18. Pensje dla oficjalistów i inne wydatki administracji	
leśnej	33.892,08
19. Wsparcie nawróconych	5.513,00
20. Remisje i niedobory w dochodach etatowych	43.168,18
21. Nadzwyczajne i nieprzewidziane wydatki	90.734,06
	Ogółem wypłaty 2.788.731,12

Jeżeli porównamy wpływy z wydatkami, wtedy otrzymamy nadwyżkę 103,374,22 złp., która pozostała do dyspozycji Komisji Wyznań Religijnych⁵⁰. Wysiłki, które miały przynieść poprawę materialną duchowieństwu nie osiągnęły właściwych rezultatów.

Aleksander I powołał do życia „Komitet ustalenia hierarchii kościelnej i obmyślenia stałego uposażenia duchowieństwa”⁵¹, który miał obowiązek rozwiązania sprawę uposażenia duchowieństwa katolickiego obrządku łacińskiego i grecko-unickiego. Cesarz po otrzymaniu raportu Komitetu zażądał opinii Rady Administracyjnej Królestwa w tej sprawie⁵². Dyskusję prowadzono w Radzie na nadzwyczajnych posiedzeniach⁵³. W czasie dyskusji ówczesny minister Wyznań Grabowski był zdania, że:

1) spisy majątków duchownych w r. 1821 były ukończone bez właściwego systemu i dostatecznego zgłębienia stanu rzeczy,

2) uposażenie duchowieństwa oparte na lustracji z 1789 roku niszczy równowagę dochodów, ponieważ wspomniana lustracja była oparta na błędnych zasadach,

3) własność ogólną duchowieństwa należy przemienić w fundusz religijny, co zapewni każdemu duchownemu właściwe utrzymanie⁵⁴.

Minister sprawiedliwości był zdania, jeżeli rząd zamierza przyjąć z pomocą ubogim proboszczom bez obciążenia skarbu publicznego — to wówczas należy właścicielom wsi kościelnych oświadczyć, jeśli pragną ażeby kościół pozostał w ich wsiach powinni się zobowiązać, że od dnia 1 stycznia 1826 r. będą uiszczali plebanom dodatek, którego brakuje do 1.000 złp rocznego dochodu. Minister uważał, że właścicielom należy jednocześnie zagrozić, iż w razie odmowy kościół zostanie zamknięty a parafia z funduszami będzie przeniesiona do najbliższego sąsiedniego kościoła⁵⁵.

⁵⁰ Tamże, Por. AGAD, Sygn. 43a, *Raport roczny Komisji Wyznań* 1820, fol. 243 n.

⁵¹ AGAD, Sygn. 7010 s. 18.

⁵² Tamże, Sygn. 7012 s. 212.

⁵³ Tamże s. 240, 246a, 246i, -p, 269; Por. *Sumariusz Protok. Rady Adm. Król. Pół.* 1815—1867 Cz. I 1815—1830, I Sekcje: O, I—II, III, Warszawa 1958 s. 381 nr 1105—1109.

⁵⁴ Tamże s. 246a—d.

⁵⁵ Tamże s. 246—d.

Minister skarbu Lubecki wykazał niemożliwość proponowanego uposażenia duchowieństwa ze względu na stan skarbu. Uważał jednocześnie, że nie ma istotnej potrzeby ustanowienia brakujących 200 wikariuszów jak również jego zdaniem liczba alumnów w seminariach jest zbyt wysoka. Lubecki dążył do tego, ażeby został upoważniony do udzielenia kredytu w sumie 368.427 złp i 21 gr, której żądał Komitet dla 726 proboszczów, nie posiadających 1.000 złp rocznego dochodu. Minister skarbu wysunął jeszcze projekt, ażeby dochody zwane „iura stalaе”, które jego zdaniem mogą wynosić pięć milionów złp, były przeznaczone na reperacje kościołów katedralnych, skoro przez nowy układ funduszków los ubogich proboszczów zostanie polepszony w takim stanie, że każdy z nich będzie miał nie 1.000 lecz 2.000 złp rocznego dochodu⁵⁶.

Dnia 1 grudnia 1825 r. umiera cesarz Aleksander I a już 25 grudnia nowy cesarz Mikołaj I zaprzysiągł konstytucję Królestwa jako król polski⁵⁷. Mikołaj po zaznajomieniu się z uchwałami Rady Administracyjnej Królestwa Kongresowego, podkreślił pracę Komitetu nad projektem urządzenia i uposażenia duchowieństwa oraz polecił, ażeby jeszcze raz wzięto pod rozwagę projekt, w którym należy wydzielić sprawy wymagające uprzedniego porozumienia ze Stolicą Apostolską⁵⁸. Cesarz polecił również podjęcie na nowo pracy spisu majątków kościelnych, w którym miały być też po raz pierwszy uwzględnione dochody zwane „iura stolae”⁵⁹.

Sprawa uposażenia ubogich plebanów, których los miał być polepszony przez zniesienie niektórych klasztorów, kolegiat i beneficjów prostych wyłania się jeszcze w r. 1829 a więc w dziesięć lat po wydaniu dekretu supresyjnego arcybiskupa Malczewskiego⁶⁰. Dnia 18 czerwca 1829 r. na posiedzeniu Rady Administracyjnej odbyła się dyskusja nad skargą Komisji Wyznań, że polecenie cesarskie z dnia 16/28 lutego 1826 r. wyznaczenia rocznej sumy 368.000 złp na podniesienie do 1.000 złp dochodu rocznego plebanów nie zostało wykonane⁶¹. Minister Lubecki zwrócił uwagę Rady na sprawę, że cesarz nie wyznaczył rocznej sumy, o której była mowa na zasiłek dla ubogich plebanów lecz tylko polecił otworzyć do tej wysokości kredyt po przekonaniu się o istotnych dochodach 726 plebanów nie mających 1.000 złp rocznego dochodu⁶². Książę Lubecki winą obciążył za ten stan rzeczy Komisję Wyznań, bo

⁵⁶ Tamże s. 246—h.

⁵⁷ J. Lelewel, *Polska, dzieje i rzeczy jej*, Poznań 1859 III s. 48 n.

⁵⁸ AGAD, Sygn. 7013 s. 68.

⁵⁹ A. Szelażek, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce w okresie przed konkordatowym*, Toruń 1947 s. 42.

⁶⁰ Por. AGAD Sygn. 7016 s. 270 nn, 299, 472; Sygn. 7017 s. 58, 76, 81; Sygn. 7018 s. 626; Sumariusz, s. 382—384, nr 1113—1122.

⁶¹ Tamże, Sygn. 7016 s. 271.

⁶² Tamże.

nie podała dokładnego wykazu dochodów i postawił jej zarzut, „że w opinii publicznej utwierdziła mylnie o zamiarach rządu zrozumienie, nadając cechę gwałtowności przedsięwzięciom przygotowawczym”⁶³. Lubecki dlatego tak ostro atakował Komisję Wyznań bo szereg projektów on sam opracowywał a będąc niechętnym niezależnemu od władzy państwowej ustrojowi kościelnemu, dążył do stosowania metod józefińskich, dla których wzorcem była katolicka Austria, próbując ich w Polsce⁶⁴.

Dekret supresyjny arcybiskupa Malczewskiego dla władz rządowych Królestwa Kongresowego miał stanowić podstawę prawną do podniesienia upadłego stanu duchownego oraz uposażenia biskupstw, kapituł i seminariów zrujnowanych wojnami napoleońskimi. Supresja, sytuacji materialnej duchowieństwa nie zmieniła i sprawa uposażenia nie została definitywnie załatwiona przed powstaniem listopadowym. Kościół poniósł dotkliwe straty a jednym z dowodów są wykazy zabranych bibliotek w zniesionych klasztorach lub kolegiatach, które świadczą w jak trudnej sytuacji znalazł się Kościół katolicki na ziemiach Królestwa Polskiego zwanym Kongresowym⁶⁵. Powstaje pytanie — czy Stolica Apostolska reagowała na ten stan rzeczy?

4. REAKCJA STOLICY APOSTOLSKIEJ

W związku z dekretem supresyjnym Stolica Apostolska otrzymała skargi, że arcybiskup Malczewski przekroczył zakres uprawnień udzielonych mu bullą *Ex imposita Nobis*. W Archiwum Publicznym Potockich znajdują się tzw. „*Uwagi względem toczącej się korespondencji ze Stolicą Apostolską przedstawione J. W. Ministrowi*”, które stanowią dokładną analizę dekretu supresyjnego w zestawieniu z bullą papieską wyżej wspomnianą⁶⁶. Autor „Uwag” jest nieznany ale na podstawie charakteru pisma można przypuszczać, że pochodzi ono od biskupa płockiego Prażmowskiego lecz pewnego dowodu nie posiadamy.

Z „Uwag” wynika, że Stolica Apostolska prowadziła w tej sprawie ożywioną korespondencję i dlatego autor podaje obawy, że wykonanie dekretu supresyjnego może przyczynić się do poderwania zaufania mię-

⁶³ Tamże, Sygn. 7018 s. 704.

⁶⁴ S. Smolka, *Korespondencja Lubeckiego z ministrami sekretarzami stanu Ignacym Sobolewskim i Stefanem Grabowskim*, Kraków 1909 I 1821—1823 s. 257, 279, 295, 315; II 1824—1826 s. 21, 256, 278, 297, 397; III 1827—1830 s. 341, 345, 350, 352, 357.

⁶⁵ M. Łodyński, *Materiały do dziejów polityki bibliotecznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807—1831)*, Wrocław 1958 s. 31—64; Por. mój artykuł: *Los bibliotek klasztornych w Gidlach, Mstowie i Wielgomłynach po dekreście supresyjnym arcybiskupa warszawskiego Franciszka Malczewskiego*, *Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne*, 3—6 1969 s. 131—136.

⁶⁶ AGAD, Arch. Publ. Potockich rkp. 307 fol. 1—11.

dzy Ojcem św. a cesarzem rosyjskim, o które tak zabiegał sam cesarz ⁶⁷. Autor porównuje dekret supresyjny z bullą papieską i konkluduje, że łatwo można zauważyć „różnicę, jaka zachodzi między wolą delegującego a wykonaniem delegowanego”. Wyciągnięte zostały następujące wnioski.

1. Ojciec św. jest przeciwny ażeby plebanie zakonne nawet zgromadzeń będących zagranicą nie były obsadzone świeckimi kapłanami.

Jeżeli zachodzi wypadek zupełnego braku zakonników tej samej reguły to papież zastrzega prawo czynienia rekursu. Nie mogło być myślą papieża zupełne zniesienie zakonów, od których były zależne plebanie jak: Cystersi, Kanonicy Bożogrobcy i Lateraneńscy tudzież Norbertanie. Autor pisze — sprawa nie była nagła, bo jak okaże się w wykonaniu dekretu supresyjnego, każdemu zakonowi trzeba zostawić przynajmniej jeden klasztor do przyjęcia licznych i żyjących jeszcze członków i zapewnić im odpowiednie utrzymanie. Skutek ten można było otrzymać, gdyby klasztorom lepiej uposażonym odjęto część niepotrzebnego funduszu na potrzeby duchowieństwa świeckiego. Zdaniem autora „Uwag” jeżeli zamiarem rządu było zupełne zniesienie wspomnianych zakonów, to powinny być prowadzone z papieżem dalsze negocjacje. Autor „Uwag” podkreślił opór Ojca św. w sprawie obsadzania probostw zakonnych a tymczasem dekret supresyjny oddawał te probostwa do swobodnego rozdawnictwa biskupów ⁶⁸.

2. Bulla wymagała, ażeby zanim nastąpi supresja były wysłuchane zainteresowane strony a dekret tej okoliczności nie uwzględniał.

3. Bulla wymagała, aby przy supresji klasztorów, opactw czy beneficjów prostych wszelkie obowiązki zostały przeniesione na nowych właścicieli, gdy tymczasem dekret zamilczał ten warunek i nie nakładał obowiązku dowiedzenia się i spisania ciężarów.

4. W bulli podkreślono, że „*Francisco Episcopo Vladislaviensi ...ut ipse per se vel per alios, seu alias personam vel personas in ecclesiastica dignitate constitutam vel constitutas ab eo specialiter subdelegandam vel subdelegandas omnia et singula „gerere, facere, disponere ac statuere omnesque controversias ac questione forsitan orituras examinare, iudicare, ac definire, libere et licite possit ac valeat”* a więc zmarły delegat mógł tylko na swoim miejscu postawić: a) osobę lub osoby imienne i wyraźnie określone, b) osoby posiadające urzędy kościelne. Dekret supresyjny całą władzę w tych sprawach oddawał w ręce deputacji, ustanowionej przez rząd, w której zasiadali również duchowni jako członkowie lecz mogli być usunięci przez władze państwowe.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

5. Papież, w bulli *Ex imposita Nobis* zobowiązał arcybiskupa Malczewskiego, ażeby po ukończeniu zleconych zadań przesłał do Rzymu w ciągu 6 miesięcy wszystkie akta. Autor „Uwag” podkreślił że w dekrete nie ma wzmianki o tym terminie a wyznaczona deputacja tego nie może wypełnić, gdyż jej istnienie z woli rządu mogło w każdej chwili ustać.

6. Wreszcie dekret supresyjny nadawał deputacji władzę łączenia klasztorów, organizowania życia zakonnicy i oznaczania im obowiązków a więc zawierał wszystko, co jest potrzebne do zupełnej organizacji duchowieństwa świeckiego i zakonnego. Bulla tymczasem była wydana w celu reorganizacji duchowieństwa świeckiego i ustalenia jego uposażenia.

Podkreślił dalej autor „Uwag”, że tak jak dawniej stan kapituł, seminariów i proboszczów jest nadal nieuporządkowany i niepewny. Arcybiskup Malczewski wydał tylko odpowiednie zarządzenie dla diecezji płockiej a zapewnił w dekrete supresyjnym wydać dla każdej diecezji osobne zarządzenia lecz tego przed swoim zgonem nie uczynił.

Uzasadniał autor „Uwag”, że po zgonie arcybiskupa organizacja duchowieństwa nie może być dopełniona bez nowego odwołania się do Stolicy Apostolskiej. Dekret nie rozwiązał trudności, lecz jak pisze wspomniany autor: „do nieładu jaki jest w duchowieństwie świeckim dodał zamieszania w zakonach i zatrwożenie o byt osobisty. Przełożeni wypuścili z rąk ster rządu domowego, zniknęła karność klasztorna bez najmniejszej korzyści dla duchowieństwa świeckiego. W tym roku dochody zabranych dóbr wystarczą tylko na koszty uregulowania administracji, w następnym będą ciężły długi klasztorne, pretensje dzierżawców, pensje zakonników, koszta kancelarii deputacyjnej. Kiedyż duchowieństwo świeckie doczeka się swego uposażenia?” Píše dalej wspomniany autor, że dokładność dzieła od porządku zależy i należało przeto zacząć od projektu organizacji duchowieństwa i ustalenia uposażenia dla każdego stopnia. Czekali biskupi, że zgodnie z dekretem królewskim z dnia 6/18 marca 1817 r. będą wezwani do tej czynności, co jednak nie nastąpiło, bo więcej „uwagi na słowa tego postanowienia niż na ducha był wzgląd dany”⁶⁹. Postanowienie nakazywało — pisał z wyrzutem autor „Uwag”, ażeby w ciągu 6 miesięcy spisy były ukończone i od razu biskupi wezwani⁷⁰. Zarzut autora „Uwag” brzmiał: „Najjaśniejszy Pan żądał pośpiechu, więc biskupi mogli być powołani, aby ogólny plan zrobić, który dopiero po ukończeniu spisu byłby opublikowany”. W „Uwa-

⁶⁹ Tamże, Akta Rady Stanu, vol. 59; Dz. Pr. Kr. Pol. VI nr 25 s. 253, art. 5 — po ukończonym spisie majątku duchownego biskupi wspólnie zatrudnią się ułożeniem projektu przyszłej hierarchii kościelnej w Królestwie Polskim, tudzież ich uposażenia stosując się do ścisłej potrzeby.

⁷⁰ Tamże s. 252 art. 3.

gach” jest wzmianka, że spisy kosztowały duchowieństwo 200.000 złp i trwały dwa lata bo trudno było dobrać komisarzy, a tych, którzy zostali wybrani upatrywali własny interes w przewlekaniu spisów w celu pomnożenia dla siebie diet i w ten sposób uformował się domniemany, a nie rzeczywisty obraz intrat duchowieństwa⁷¹.

Po tych krytycznych zdaniach przeszedł autor „Uwag” do propozycji, że należy:

1. Ułożyć odpowiednią instrukcję dla ambasadora w Rzymie, która wzbudzi zaufanie u Ojca św. do duchowieństwa w kraju.

2. Deputacja powinna ograniczyć się tylko do administracji dóbr zniesionych i układania projektów.

3. Ażeby biskupi zostali zwołani:

a) do podania ogólnego stanu organizacji i uposażenia duchowieństwa zgodnie z postanowieniem królewskim z dnia 6/18 marca 1817 r.,

b) do wypracowania reformy klasztorów,

c) do opracowania prośby, która zostanie przesłana Stolicy Apostolskiej, ażeby można było powoływać zakonników do usług parafialnych,

d) do podania przyczyn Ojcu św., dla których probostwa dotąd zakonne powinny przejść pod zarządzanie kapłanów świeckich⁷².

Z analizy „Uwag” wynika, że duchowieństwo polskie nie przyjęło z radością ani dekretu supresyjnego ani też wszystkich postanowień rządowych wynikających z tego dekretu. Stolica Apostolska również nie była bierna w tej sprawie. Papież zaprotestował przeciwko dekretowi supresyjnemu i wezwał następcę Malczewskiego arcybiskupa Hołowczyca by naprawił zło spowodowane wyraźnym nadużyciem władzy⁷³. Pius VII skierował do Hołowczyca dnia 16 lutego 1820 r. breve zaczynające się słowami: „*Compertum est Fraternitati Tuae*”, zawierające nominację arcybiskupa warszawskiego Hołowczyca na wykonawcę bulli *Ex imposita Nobis* w miejsce zmarłego Malczewskiego oraz polecenie dokończenia rozgraniczenia diecezji i organizacji kościelnej na ziemiach polskich mieszczących się w granicach Królestwa Kongresowego⁷⁴. W przesłanym breve Pius VII zobowiązał Hołowczyca do przesłania autentycznego egzemplarza wszystkich akt do Rzymu w ciągu

⁷¹ AGAD rkp. 307.

⁷² Tamże.

⁷³ Boudou dz. cyt. I s. 98 (pol. 113); Loret, dz. cyt. s. 218.

⁷⁴ AGAD, *Dekrety Aleksandra*, Sygn. 296 II s. 645—650 — znajduje się kopia pisma nuncjusza Pawła Ceardi, arcybiskupa Efez (nuncjusz apostolski w Wiedniu) do arcybiskupa Hołowczyca, do którego jest również dołączona kopia (tekst łaciński) breve: „*Compertum est*”.

pół roku po ukończeniu dzieła rozpoczętego przez arcybiskupa Malczewskiego⁷⁵.

„Przy okazji — pisał papież — nie możemy pominąć tego by Ci po krótko nie przypomnieć drugiej sprawy z tych ważnych rzeczy, które poleciliśmy wykonać Twemu poprzednikowi”. W breve „*Compertum est*” papież poleca arcybiskupowi Hołowczycowi aby wziął pod uwagę klęski wojenne, które zniszczyły całkowicie dobra należące do stolic biskupich i kapituł. W celu zaradzenia tym potrzebom udzielił papież Malczewskiemu władzy, by po najdokładniejszym zbadaniu stanu faktycznego dóbr kościelnych i wysłuchaniu wszystkich zainteresowanych stron, zniósł tyle klasztorów, opactw i beneficjów prostych, ile będzie potrzeba do uzupełnienia uposażenia istniejących stolic biskupich, jak również na całkowite urządzenie nowej katedry, kapituły i seminarium diecezji podlaskiej w Janowie⁷⁶.

Pius VII w bulli *Ex imposita Nobis* zastrzegł, ażeby w sposób odpowiedni i na stałe zabezpieczono swobodne odprawianie służby Bożej oraz dostarczono środków na utrzymanie kościoła, należącego do zniesionego klasztoru, opactwa lub beneficjum prstego⁷⁷.

„Widzisz więc Drogi Bracie, pisał arcybiskupowi Hołowczycowi papież Pius VII, że wykonawcy Naszego listu bynajmniej nie udzieliliśmy ogólnej wszelkiego rodzaju władzy znoszenia według jego widzimisię klasztorów i beneficjów prostych, o co też przecież nie prosił Wasz Najjaśniejszy Król lecz władze jakich mu udzieliliśmy w sprawie tychże, były uwarunkowane przez powyższe czynniki”⁷⁸. W breve była wzmianka, że poprzedni wykonawca nie przesłuchał nikogo z zainteresowanych stron w tej sprawie i chociaż papież jasno wyraził swój sąd, który odpowiadał pragnieniom króla, to jednak Malczewski zniósł niektórym zakonom prawie wszystkie klasztory i konwenty albo też przeznaczył je do zniesienia. Zniósł wszystkie beneficja proste i nie zostawił z nich ani jednego w poszczególnych diecezjach, tak, ażeby ordynariusze mogli nimi swobodnie dysponować dla dobra księży⁷⁹. Wreszcie Pius VII konkluduje w breve „*Compertum est*”: „gdy tak rzeczywiście jest, jak to Nam doniesiono, to wspomniany poprzednio wykonawca na pewno odbiegł od Naszej myśli i przekroczył granice danych uprawnień”⁸⁰.

⁷⁵ Tamże s. 649.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Por. Bullarii Romani, XV s. 67 n.

⁷⁸ AGAD, Dekreta, Sygn. 296 s. 649... Vides igitur Venerabilis Frater Nos executori Literarum nostrarum minime concessisse generalem omnimodam facultatem supprimendi aut quod ipse vellet Monasteria ac Beneficia Simplicia quod neque a Serenissimo Rege Vestro postulatam fuit sed facultates quas ei circa praedictas delegavimus, centis quibusdam fuisse alligatas.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ Tamże... Quae quidem si ita se habent quemadmodum ad Nos relatum

Papież polecił Hołowczycowi, że gdyby jeszcze zarządzenia arcybiskupa Malczewskiego nie zostały wykonane, to niech ograniczy zniesienia i wypełni wszystkie warunki, jakie zostały określone bullą *Ex imposita Nobis*". W wypadku gdyby już zlecone dzieło zostało wykonane, to Hołowczyk powinien całą sprawę zreformować stosownie do wskazań wyżej wspomnianej bulli⁸¹.

Loret pisze, że arcybiskupowi Hołowczycowi przyszło bronić i oczyszczać Malczewskiego z zarzutów przekroczenia pełnomocnictw w sprawie zakonów, a ponieważ sam również był wmieszany w te sprawy dlatego też przesłał Ojcu św. Piusowi VII dnia 20 VIII 1820 r. pismo dotyczące powyższych kwestii⁸². W piśmie usiłował wykazać, że jego poprzednik na stolicy arcybiskupiej nie odstąpił od wskazań bulli, opinii kanonistów i teologów, a jedynie zniesieniem objął tylko te opactwa, kolegiaty, konwenty i klasztory żeńskie, które uważał za mniej pożyteczne, ale i one razem ze zniesionymi beneficjami prostymi nie wystarczyły do uposażenia duchowieństwa.

Sprawy tej później nie wznowiono na wyraźny rozkaz kardynała Consalviego, sekretarza stanu, który w ten sposób chciał uniknąć dalszych powikłań i pertraktacji dyplomatycznych z cesarzem rosyjskim i rządem Królestwa Kongresowego⁸³.

5. ZAKOŃCZENIE

Zagadnienie sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Królestwie Kongresowym, której pewnym wyrazem jest dekret supresyjny arcybiskupa Malczewskiego, stanowi problem bardzo złożony. Okres konstytucyjny w Królestwie Kongresowym, zwłaszcza gdy chodzi o ustrój społeczny, był okresem przejściowym i nie posiadał cech stabilizacji. W analizie prawnej aktów normatywnych władz okresu konstytucyjnego nie należy zapominać, że Królestwo Polskie zwane Kongresowym, było złączone unią personalną z Rosją, która w tym czasie pozostawała jeszcze całkowicie i niepodzielnie pod rządami, które można określić feudalnymi, co również wpływało na kształtowanie się poglądów prawnospołecznych. Sąsiadujące z Królestwem państwa: katolicka Austria i protestanckie Prusy, w oparciu o poglądy kościelno-polityczne tych czasów stworzyły system prawnego podporządkowania Kościoła państwu zwany w Austrii józefinizmem a w Prusach febronianizmem. Cesarz rosyjski był w swoim państwie głową kościoła prawosławnego i dla-

fuit, executor praedictus a mente Nostra evidenter aberavit et facultatis ei delegatae fines excessit.

⁸¹ Tamże.

⁸² dz. cyt. s. 219; Por. Boudou, dz. cyt. I s. 98 (pól. 113).

⁸³ Tamże.

tego mógł w koncepcjach józefińskich czy też febroniańskich znaleźć przykład rozwiązania spornych problemów prawnych dotyczących Kościoła Katolickiego.

Królestwo Kongresowe brało spuściznę rządów napoleońskich w dawnym Księstwie Warszawskim, które nie ułatwiały współpracy duchowieństwa z władzami państwowymi. Powyższe wpływy o dużym zróżnicowaniu prawno-społecznym oddziaływały na rozwiązywanie spornych kwestii między Kościołem a państwem. Cesarz rosyjski w traktacie wiedeńskim, zawartym dnia 3 maja 1815 r. z cesarzem austriackim i królem pruskim miał zastrzeżone prawo urządzenia oddzielnej administracji państwowej w Królestwie Polskim zwanym Kongresowym i to według własnego uznania⁸⁴.

Cesarz Aleksander I, kiedy wydawał dnia 13 maja 1815 r. w Wiedniu: *Zasady Konstytucji Królestwa Polskiego*”, to zapewniał w art. 31 duchowieństwo polskie, że „*Uchylonym będzie z praw i urzędzeń dotąd egzystujących to wszystko, co przeszkadzać mogło karności duchownej, lub ubliżyć godności lub prawom uznanym Kościoła*”⁸⁵. Uporządkowanie organizacji kościelnej w granicach Królestwa i zapewnienie karności wśród duchowieństwa wymagało układów pomiędzy władzami państwowymi a kościelnymi.

Rozwój wzajemnych stosunków szedł raczej po linii konfliktu a jedną z przyczyn takiego układu społecznego było to, że najwyższe urzędy państwowe otrzymywali ludzie, którzy reprezentowali pogląd podporządkowania Kościoła państwu. Konflikt uległ natężeniu zwłaszcza w okresie, kiedy ministrem Wyznań był Stanisław Potocki⁸⁶. Minister Potocki kładł nacisk na ścisłą zależność duchowieństwa od Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w dziedzinie kościelno-politycznej⁸⁷. Potocki przyczynił się do wydania dekretu cesarskiego z dnia 6/18 marca 1817 r., który określał stopień dozoru i opieki rządu nad duchowieństwem rzymsko-katolickim⁸⁸. Minister Wyznań Religijnych w realizowaniu przepisów cesarskiego dekretu okazał się zbyt rygorystyczny i w tym duchu oddziaływał na podległe wydziały wojewódzkie.

Drugą sprawą działalności prawnej, którą na swoim koncie zapisał minister Potocki było to, że wykorzystał on uprawnienia dane przez

⁸⁴ Por. D'Angeberg, *Recueil des traites, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762—1862*, Paris 1862 s. 652 art. 5.

⁸⁵ Bojasiński, dz. cyt. s. 178 n.

⁸⁶ M. Manteufflowa, J. K. Szaniawski, *Ideologia i działalność (1815—1830)*, Warszawa 1936 s. 6.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ E. Kipa, *Materiały do dziejów organizacji Kościoła Katolickiego w Królestwie Polskim 1815—1820, Dymisja Stanisława Potockiego*, „Teki Archiwalne 3”, Warszawa 1954 s. 168 n.

papieża Piusa VII arcybiskupowi warszawskiemu Malczewskiemu w bulli: *Ex imposita Nobis* i jak pisze Piwarski „na starym arcybiskupie wymógł likwidację około 47 klasztorów”⁸⁹.

Dekret supresyjny arcybiskupa Malczewskiego zrodził się w wyjątkowych okolicznościach i przez kasatę niektórych klasztorów czy beneficjów osłabił znaczenie Kościoła Katolickiego w Królestwie. Państwa zaborcze a zwłaszcza Rosja tym aktem prawnym zyskała pewną możliwość ograniczenia samorządu Kościoła i wpływu papieża na stosunki polskie, co również stanowiło zagrożenie dla sprawy narodowej przez skłócenie duchowieństwa nie tylko z rządem ale i z władzami kościelnymi.

⁸⁹ *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772—1864*, Wrocław 1960 Wstęp s. XXVII.